

УДК 821.161.2'42: 32 (477)

ЗМІСТОВНО-ТИПОЛОГІЙНИЙ АСПЕКТ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі дебатів П. Порошенка та В. Зеленського)

Тетяна Соловійова

аспірантка кафедри української мови
Криворізького державного педагогічного університету
(Кривий Ріг, Україна)
e-mail: tetiana_solovei@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-0516-7398

У статті розглянуто лінгвістичний аспект передвиборчих дебатів між П. Порошенком та В. Зеленським крізь призму аналізу одного з різновидів власне вербальних прецедентних феноменів (прецедентних висловлень). З'ясовано основні ознаки та структурні особливості прецедентних висловлень; їхню роль в українському політичному дискурсі. Окреслено змістовно-типологічні характеристики, проаналізовано джерельну базу прецедентних висловлень.

Ключові слова: політичний дискурс; прецедентний феномен; прецедентне висловлення; прецедентний текст; прецедентна ситуація.

Soloviova Tetiana. The meaningful and typological aspects of precedent expressions in the Ukrainian political discourse (by materials of the debate between P. Poroshenko and V. Zelenskiy).

The article deals with the linguistic aspect of the election debate between P. Poroshenko and V. Zelenskiy, through the analysis of the one kind of verbal precedent phenomena (the precedent expressions). The investigation of political discourse at this period helps to understand the most important processes and trends of Ukrainian political development and movement. The precedent phenomena are the most capacious linguistic unites for cultural, national, cognitive and emotional information; the most compact language structures. That's why the using such linguistic unites can provide the strongest suggestive and persuasive affect the electorate.

The aim of this work is expanding the research of the linguistic aspect of election's debate. It's made through the exploration meaning, typology and genesis of precedent expressions, which have been used by candidates.

It is defined that the precedent expressions can have predicative and non-predicative forms. The structure of this precedent unites consist of three levels: outward meaning, profound significance and system sense. It should be stressed that such specifics with the main features (recognition, compactness, capacious, encoding, dynamic etc.) make these precedent phenomena the most popular in social and media areas, especially in political discourse. The precedent expression can be used as verbal precedent phenomena by itself (with their own meaning and precedent features) or as a form of verbalization of verbalized precedent unites (precedent text or precedent situation).

The paper described what language unites can be belonged to the precedent expressions. There are quotes, transformed quotes, allusions, aphorisms, plagiarisms, proverbs and sayings, phraseology unites and its' transformations, persistent language expressions (for example political slogans etc.). It is proposed to classify so-called calendar precedents as the kind of the precedent expressions too.

The research testified that it's used the precedent phenomena from the different sources and areas in Ukrainian political discourse. There are politics, the movie industry (the animation), the folklore, social and history areas etc.

© Соловійова Т., 2019

Keywords: political discourse; precedent phenomenon;

precedent expression; precedent situation; precedent text.

2019 рік для політичної сфери в Україні стає одним із тих, які можна назвати переломними, адже за один рік пройшло повне перезавантаження центральної політичної влади в нашій країні. Глибокий, усеохоплюючий і різнобічний науковий аналіз суспільно-політичних процесів цього періоду дасть змогу зрозуміти основні тенденції розвитку політичного дискурсу, рівень національної, суспільної, політичної свідомості українців, урешті, можливий напрямок політичного руху держави та нації загалом. Саме тому дослідження політичного українськомовного дискурсу в Україні не втрачає своєї **актуальності й новизни**.

Ця стаття є, по суті, продовженням дослідження лінгвістичного аспекту теледебатів між П. Порошенком і В. Зеленським як кандидатів на посаду президента України у виборчих перегонах цього року. Сьогодні знаходимо чимало мовознавчих наукових розвідок, присвячених мовленню політиків, як у зарубіжній традиції (М. Банцерз, Т. ван Дейк, В. Радишева, Сюй Чао, Т. Тамерьян, П. Чілтон, О. Шейгал та ін.), так й у вітчизняному науковому просторі (Л. Завальська, Н. Кондратенко, М. Салецька, Л. Славова, Л. Стрій та ін.). Утім, більшість досліджень проведено на матеріалі іноземного політичного дискурсу (А. Гузак, І. Лосєва, Н. Одарчук та ін.). Була здійснена спроба аналізу особливостей власне теледебатів, їх місця в передвиборчій сфері та в українському політичному дискурсі загалом [Соловійова 2019]. Увага була зупинена на дослідженні прецедентних феноменів як найбільш компактних і водночас когнітивно й культурно містких лінгвоодиниць. Спираючись на традиційну класифікацію прецедентних феноменів авторства Д. Гудкова (див.: [Красних 1997; Прецедентное 1997]), який виокремив серед вербальних прецедентних одиниць два класи: власне вербальні й вербалізовані, аналіз було почато саме з останніх. Розглянуто зміст і засоби реалізації в мовленні прецедентних текстів та прецедентних ситуацій, що і представили вербалізовані прецедентні феномени в мовленні кандидатів у теледебатах. Неохопленими лишилися власне вербальні одиниці, до яких уналежують прецедентні імена та прецедентні висловлення. Ці прецедентні одиниці у вітчизняному науковому колі стали об'єктами розвідок Ю. Гарюнової, А. Зеленської, Т. Кальченко, Ю. Мельник, О. Полумисної, І. Сахарук, С. Серебрової та ін.; у зарубіжному мовознавстві їх розглядали Т. Бистрова, О. Боярських, А. Бутахіна, О. Ворожцова, М. Кудайбердіна, О. Лучинська, О. Нахімова, І. Полякова, А. Філіппова та ін.

Мета цієї статті полягає в розширенні дослідження лінгвістичного аспекту передвиборчих теледебатів між П. Порошенком і В. Зеленським через аналіз змістовно-типологічних особливостей використаних прецедентних висловлень та їхньої джерельної бази. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: 1) витлумачити поняття «прецедентне висловлення», виокремити його основні характеристики і структуру; 2) здійснити змістовно-типологічний аналіз виявлених прецедентних висловлень; 3) дослідити джерельну базу згаданих прецедентних одиниць.

Термін «прецедентне висловлення» (ПВ) традиційно трактують як один із різновидів прецедентних феноменів, як «репродукований продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності, завершена і самодостатня одиниця, яка може бути предикативною або неpredикативною; складний знак, сума значень компонентів якого не дорівнює його смислу» [Прецедентное 1997, с. 83].

І. Сахарук, спираючись на думку О. Ворожцової, додає, що ПВ – це рухомий різновид прецедентних феноменів, які можуть з'являтися на короткий проміжок часу і швидко зникати, «проте мають у цей період дуже сильний дієвий потенціал» [Сахарук 2010, с. 198]. Прикладом короткочасного функціонування ПВ є політичні гасла та цитати з політичних передвиборчих програм («політичні обіцянки»): *Чи могли ми з вами тоді уявити, що Ваше «я закінчу війну за два тижні» стане нашим «Львайськ» і «Дебальцеве»?* (В. Зеленський). Виокремлений фрагмент предикативної форми є нічим іншим, як центральним політичним гаслом передвиборчої президентської кампанії П. Порошенка 2014 року. Н. Одарчук зауважує, що лозунги й політичні гасла є одними з основних «прецедентних засобів здійснення аргументації в політичній комунікації». Ці прецедентні одиниці в компактному, редукованому вигляді здатні виражати основну ідею політичної партії та/або окремого політика, у нашому дослідженні, кандидата на посаду президента України [Одарчук, Мірончук 2014, с. 113].

Однак політичні гасла можуть і не мати предикативної форми, напр.: *Скажу вам відверто: чи могли ми тоді уявити, що його «жити по-новому» стане нашим «виживати»?* (В. Зеленський). Фігурує певна суперечність між наведеним традиційним трактуванням ПВ та лінгвістичним терміном «висловлення», оскільки останній передбачає лише предикативну форму. Дослідивши це питання, було зроблено висновок, що сталі мовні одиниці непередикативної форми, яким притаманні основні ознаки прецедентності (унікальність, відтворюваність, упізнаваність, зрозумілість, компактність, лінгвокультурна та когнітивна місткість і т. ін. [Колоїз 2017]), можуть бути зарахованими до ПВ [Соловійова 2019].

Два ПВ, наведені вище, не лише функціують у політичному дискурсі, але й походять, власне, із політичної сфери, як-от і таке: *Я хочу сказати, що у Петра Олексійовича дуже багато було досягнень, і це так: безвіз, Томос, мова, армія – усе, що Ви писали на бігбордах* (В. Зеленський). У цьому разі спостерігаємо вербалізацію візуального політичного гасла опонента (такого, що використовувався у візуальній політичній рекламі), що став центральним у передвиборчій гонці вже 2019 року.

Постає питання, які ж мовні одиниці можна вважати ПВ. Позиції науковців щодо цього досить різняться. Наприклад, Д. Гудков, І. Захаренко, В. Красних та деякі інші стверджують, що до ПВ належать лише цитати та приказки [Прецедентное 1997, с. 83]. О. Ворожцова до ПВ зараховує цитати, квазіцитати (трансформовані цитати), афоризми, крилаті вислови, алюзії, плагіат і стійкі мовні формули (на зразок мовних висловлень епохи соціалізму), але відкидає з такого переліку приказки, прислів'я, фразеологізми та неологізми [Ворожцова 2007, с. 38]. Деякі мовознавці, наприклад Л. Гриценко, Ю. Караулов, Н. Одарчук, Л. Романюк, доводять, що фразеологізми мають ті ж ознаки, що і прецедентні одиниці, відтак правомірно уналежнюють до останніх і фраземи [Одарчук, Мірончук 2014; Романюк 2014].

Розглянемо такий вислів: *Але, пан Володимир, Ви самі сказали, що ви – кіт в мішку. То ви не кіт в мішку, ви – мишок, а у Вашому мішку сьогодні чотири коти, включаючи олігархів, колишніх киян і всього того, що загрожувє моїй державі* (П. Порошенко). У наведеному прикладі використана усічена форма фразеологізму *купити kota в мішку* (означає: 'придбати невідомо що, не знаючи його властивості, вартості', іноді – 'бути обдуреним'), але прецедентність цього вислову поглиблюється в подальшій трансформації

фраземи, що не лише посилює емоційну забарвленість, а частково змінює семантику мовної одиниці: перенесення основного акценту на другорядну лексему розширює значення до 'нівелювання, пустоти, другорядності'.

ПВ у формі фразеологізмів або їх трансформованих форм здатні поєднуватися, їхнє значення може накладатися одне на одного або протиставлятися, напр.: *З приводу kota в «мешке» <...>. Мені здається, краще бути котом в «мешке», чим вовком в овечій «шкурє»* (В. Зеленський). Так мовець не лише протиставляє людські характеристики (другорядності й зрадливості, невідомості й хитрості), але й, фактично, ототожнює себе з образом першої фраземи, а опонента – з другої. Похідною базою ж ПВ такої форми і змісту слугує фольклорна традиція.

Чимало дослідників засвідчують, що джерелом прецедентних феноменів усе частіше стають твори сучасного мистецтва: і літератури, і театру, і кіноіндустрії, зокрема й анімаційні фільми [Ворожцова 2007; Меркотан 2016]. У теледебатах один із кандидатів використовує прецедентний феномен, що походить з анімаційної галузі кіноіндустрії: *Перший Петро Порошенко на Михайлівській площі кричить: «Путін, я тобі покажу!» (супровід жестами), а другий – тихенько паном Медведчуком передає «привіткі» пасквелом* (В. Зеленський). Безпосереднім джерелом наведеного ПВ є мультфільм виробництва радянський часів *«Ну, постривай!»* (мовою оригіналу: *«Ну, погоди!»*). Особливої схожості додають екстралінгвальні чинники (характерний тон і жести мовця). Подібний тип прецедентних одиниць Г. Ситар, услід за І. Богдановою, визначає як синтаксичний прецедент – специфічний прецедентний феномен особливої синтаксичної структури, що вже містить прецедентність і є впізнаваною незалежно від уміщеного в ній лексичного наповнення. Таку форму прецедентності науковець розглядає як різновид взаємопроникнення синтаксичного сталого виразу (у мовознавця – фразеологізму) та прецедентної одиниці, особливістю якого є використання моделі речення, що і є носієм прецедентності, із загально невідомим лексичним наповненням [Ситар 2016, с. 22–23]. На нашу думку, немає достатніх підстав для того, аби подібні висловлення виокремлювати як особливий тип власне вербальних прецедентів, натомість синтаксичні прецеденти закономірніше розуміти як один із різновидів ПВ, що можуть містити покликання на прецедентний текст чи ситуацію (як у наведеному прикладі) або ж уміщувати прецедентність у власній структурі та семантиці.

ПВ як власне вербальний прецедентний феномен може виявлятися у формі афоризму: *Бо не в Києві, як каже Зеленський, лежить ключ від війни* (П. Порошенко). Виокремлений прецедент містить вказівку на причини певних суспільно-політичних явищ (у цьому контексті – **війни**) та фактор (місце, сторону, особу), що здатен призвести до них та / або вирішити їх (у цьому контексті – **Київ** як уособлення української влади). Таке ПВ також побудоване за принципом сталої синтаксичної форми та центральної лексеми *ключ*, інші ж компоненти можуть бути змінними (пор.: *Але сьогодні всі чітко розуміють, що і «фітіль» війни, і ключ від миру знаходяться не у Києві, і не в Брюсселі, і не у Вашингтоні, <...> ключ від миру і «фітіль» війни знаходяться у Москві* (П. Порошенко, президент України); *Ключ до миру лежить у Москві* (А. Мельник, посол України у ФРН); *Ключ до розпаду Російської імперії лежить в Україні* (С. Хмара, народний депутат України); *...ключ від підписання Угоди про асоціацію (з ЄС – Т. С.) лежить саме в Києві* (К. Єлісеєв, радник президента України).

До ПВ, які є власне вербальними прецедентними одиницями, а не формою вербалізації прецедентного тексту (у розумінні останнього як різновиду вербалізованого типу прецедентних феноменів, що разом з іншим характеризується великим обсягом), можна уналежнити, окрім згаданих політичних гасел, цитати, квазіцитати й афоризми, які не пов'язані з прецедентним текстом, але можуть асоціюватися з певними відомими особами. Наприклад, алюзію на загальновідомий вислів Томаса Карлайла про революції і негідників («Будь-яку революцію задумують романтики, здійснюють фанатики, а користуються її плодами відверті негідники») спостерігаємо у ПВ: *Чи могли ми з вами тоді уявити, що **Революцією Гідності скористаються негідники?*** (В. Зеленський). У поєднанні з прецедентним ім'ям, що окреслює відому подію української історії, прецедентне висловлення набуває специфічної експресії та конкретної адресації прихованого звинувачення. Джерельною базою ж останніх прикладів є суспільно-політична сфера.

Аналізуючи мовний матеріал, натрапляємо на прецеденти, які важко уналежнити до будь-якого різновиду вербальних прецедентних феноменів за класифікацією Д. Гудкова. Йдеться про найменування епох, певні дати, роки: *І я хотів би, аби Ви повчилися, повчилися, бо Ви – людина творча, повчилися, як поводить себе канал в **четвертому році**, «5-ий», як поводить в **тринадцятому році**, як він себе вів в **чотирнадцятому році** і на сьогоднішній день, його роль, у тому числі в **Революції Гідності*** (П. Порошенко). Український лінгвіст Р. Чорновол-Ткаченко, розуміючи під прецедентними текстами те, що ми трактуємо як прецедентні феномени, поділяє названі лінгвооддиниці на такі групи: а) вербальні тексти; б) тексти з невербальною складовою; в) соціоісторичні й культурні феномени (водночас й історичні та культурні події, періоди, епохи); г) кодові системи (зокрема й архетипи, жанри і мови) [Чорновол-Ткаченко 2007, с. 4]. Ця класифікація, на нашу думку, заслуговує на увагу, оскільки вона зорієнтована не лише на лінгвістичну форму та вербальну характеристику, а й охоплює когнітивну сферу належності. Три прецедентні феномени, наведені в останньому прикладі, можна уналежнити до третьої групи прецедентних одиниць наведеної класифікації. У цих прецедентах закодовано три часові періоди, що для української нації були переломними в сучасній історії: «**четвертий**» (2004) – Помаранчева Революція; «**тринадцятий**» (2013) – початок Революції Гідності; «**чотирнадцятий**» (2014) – анексія Криму, початок російсько-української війни на Сході України. Але Р. Чорновол-Ткаченко не єдиний із сучасних мовознавців, хто здійснює спробу типологізувати такі прецедентні феномени. Наприклад, О. Нахімова подібні мовні одиниці трактує як календарну прецедентність: мовну актуалізацію за допомогою метафоричного календарного позначення [Нахімова 2018, с. 43].

Аналізовані так звані календарні прецеденти за формою є непередикативними висловленнями, але структуру мають ПВ: поверхнєве значення (покликання на певні роки ХХІ сторіччя), глибинне значення (покликання на важливі історичні події, що несли за собою суттєві зміни суспільно-політичного життя усієї держави), системний сенс (у поєднанні з контекстом і когнітивною складовою, загальнонаціональною пам'яттю та специфічною конотацією – покликання на цінність свободи слова в часи утисків і цензури як для пересічних громадян, так і для журналістської громади) [Прецедентное 1997, с. 85]. У такому разі маємо підстави все ж за структурною характеристикою подібні прецедентні феномени називати ПВ, що

вербалізують прецедентну ситуацію (історичні події або події цілої епохи і т. ін.).

Отже, прецедентне висловлення є різновидом власне вербальних прецедентних феноменів, якому притаманна самостійність, відтворюваність, повторюваність, сталість і водночас динамічність, компактність, лінгвокультурна й когнітивна місткість, закодованість. ПВ характеризується тривірневою структурою, що складається з поверхневого та глибинного значень, а також системного смислу. Такі ознаки й структура сприяють широкому використанню цих лінгвоодиниць у різноманітних сферах, але в політичному дискурсі вони стають незамінним інструментом здійснення сугестивно-персуазивного впливу. Досліджувані прецедентні феномени можуть мати предикативну або неpredикативну форму. До ПВ уналежнюють цитати та квазіцитати, алюзії, афоризми, крилаті вислови, плагіат, прислів'я, приказки, фразеологізми (трансформовані) та стійкі мовні формули (зокрема й політичні гасла і т. ін.).

В українськомовному політичному дискурсі, зокрема в передвиборчому різновиді політичного мовлення, зафіксовано використання досить великої кількості прецедентних феноменів. Особливе місце займають прецедентні висловлення, оскільки вони функціують і як власне вербальні прецеденти з незалежною, глибокою та самостійною лінгвокогнітивною основою, і як форма мовної актуалізації вербалізованих прецедентних феноменів. До ПВ цілком закономірно також зараховувати й календарну прецедентність.

Задля здійснення сугестивно-персуазивного впливу на аудиторію (електорат) кандидати на посаду президента України під час теледебатів в усному мовленні використовували прецедентні висловлення з таких похідних джерел, як політика, фольклор, кіномистецтво, суспільно-історична сфера та ін.

Дослідження лінгвістичного аспекту українськомовного політичного дискурсу залишається актуальним до сьогодні. Прецедентні феномени стають яскравими маркерами цього дискурсу, вони не лише активно вживаються політиками, ЗМІ, митцями та ін., але й активно продукуються нові, співзвучні із нинішніми суспільно-політичними реаліями. Нерозкритим залишається функційно-стилістичний аспект прецедентних феноменів, характеристика прецедентних імен, використаних у теледебатах під час президентської кампанії 2019 року. Аналізом цих питань плануємо продовжити наші подальші наукові пошуки.

ЛІТЕРАТУРА

Ворожцова, О. А. (2007). *Лингвистическое исследование прецедентных феноменов в дискурсе российских и американских президентских выборов 2004 года*. Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Екатеринбург, 215 с.

Захаренко, И. В., Гудков, Д. Б., Красных, В. В. и Багаева, Д. В. (1997). Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов. [В:] *Язык, сознание, коммуникация*. Сб. ст. Москва, вып. 1, с. 82–103. [Электронный ресурс]. URL: http://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/jsk_01_08/zacharenko_et.pdf (дата обращения: 01.05.2019).

Колоїз, Ж. В. (2017). Проект українського словника «Словника прецедентних феноменів». [У:] *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг, вип. 16, с. 139–160.

Красных, В. В. (1997). Система прецедентных феноменов в контексте современных исследований. [В:] *Язык, сознание, коммуникация*. Сб. ст. Москва, вып. 2,

с. 5–12. [Електронний ресурс]. URL: http://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/jsk_02_01krasnych.pdf (дата обращения: 01.05.2019).

Меркотан, Л. Й. (2016). *Прецедентні тексти в системі інтертекстуальності*. Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 23 с.

Нахимова, Е. А. (2018). О классификации и дифференциации видов прецедентных феноменов в политической коммуникации. [В:] *Политическая лингвистика*, № 1 (67), с. 41–46.

Одарчук, Н. і Мірончук, Т. (2014). Аргументативний потенціал прецедентних феноменів у політичному дискурсі. [У:] *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк, вип. 4, с. 111–115.

Романюк, Л. В. (2014). Прецедентні феномени як засіб фразеологічної вербалізації локативності. [У:] *Вісник Донецького національного університету, сер. Б : Гуманітарні науки*. Вінниця, вип. 1–2, с. 211–215.

Сахарук, І. С. (2011). Типологія прецедентних феноменів у сучасному українському дискурсі. [У:] *Лінгвістичні студії*, вип. 23, с. 197–203 [Електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2011_23_46 (дата звернення: 01.05.2019).

Ситар, Г. В. (2016). Синтаксичні фразеологізми і прецедентні феномени: зони перетину. [У:] *Лінгвістичні студії*. Вінниця, вип. 31, с. 20–25.

Соловійова, Т. О. (2019). Вимір вербалізованих типів прецедентних феноменів у теледебатах (на матеріалі дебатов П. Порошенка та В. Зеленського). [У:] *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг, вип. 19, с. 109–128.

Чорновол-Ткаченко, Р. С. (2007). *Прецедентний текст як основа лінгвостилістичної реалізації категорії інтертекстуальності (на матеріалі казок Льюїса Керрола)*. Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 23 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Дебати: Порошенко / Зеленський. Повне відео. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Gtl_lux40i4&t=1796s (дата звернення: 01.05.2019).

*Подано до редакції 16.09.2019 року
Прийнято до друку 12.10.2019 року*